

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 342.56, 340.132.8

DOI 10.36919/3041-1149(Print).10.2025.144-149

О. А. Тимошенко,

кандидат юридичних наук, доцент,

професор кафедри права,

ПВНЗ «Європейський університет»

email: olga.tymoshenko@e-u.edu.ua

ORCID 0000-0003-0006-1949;

А. М. Соцька,

доктор юридичних наук,

радник Голови національної асамблеї

осіб з інвалідністю України

(на громадських засадах)

email: kutsa_alla_85@ukr.net

ORCID 0000-0002-6633-9192

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ЯК ГАРАНТІЇ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

У статті досліджено концептуальні засади судового контролю як ключового інструменту гарантування прав і свобод людини в Україні. Проаналізовано нормативно-правову базу, інституційні механізми та функціональні аспекти судового контролю в різних галузях права, включно з кримінальним, адміністративним та цивільним судочинством. Особлива увага приділена ролі судового контролю в умовах надзвичайних правових режимів і воєнного стану, а також перспективам цифровізації судових процедур, впровадженню електронного судочинства й технологій штучного інтелекту для підвищення ефективності та прозорості процесу. Розглянуто проблеми нерівномірності практики застосування контрольних повноважень судів і запропоновано способи їхнього вдосконалення. Висвітлено значення міжгалузевої уніфікації підходів, цифровізації та дотримання стандартів ЄС у забезпеченні надійного та передбачуваного захисту прав і свобод особи.

***Ключові слова:** судовий контроль, права й свободи людини, гарантії прав, цифровізація правосуддя, електронне судочинство, воєнний стан, міжгалузева уніфікація, верховенство права.*

Постановка проблеми та її актуальність. У сучасних умовах утвердження європейських стандартів правовладдя питання ефективності судового контролю як центрального елементу системи гарантій прав і свобод людини набуває особливої значущості. Судовий контроль є інструментом стримування та противаг у діяльності органів публічної влади, забезпечує дотримання конституційних прав особи під час здійснення кримінального провадження, адміністративного судочинства, а також у сфері публічно-правових відносин загалом. Водночас, попри формальне закріплення механізмів судового контролю в законодавстві України, їхня практична реалізація не завжди відповідає вимогам ефективності, своєчасності та доступності правосуддя.

Проблемність дослідження зумовлена наявністю суттєвих розривів між нормативною моделлю судового контролю та його практичним функціонуванням. Потребують уточнення концептуальні підходи до визначення змісту, принципів і меж судового контролю, оскільки сучасна

правозастосовна практика демонструє неоднорідність у тлумаченні суддями їхніх контрольних повноважень, що інколи призводить до порушення балансу між інтересами держави та правами людини. Особливої уваги потребує питання інституційного забезпечення судового контролю, зокрема навантаження суддів, організаційної автономії судової влади та доступу до правової допомоги.

Актуальність проблеми посилюється в умовах воєнного стану, коли потреба в реагуванні держави на загрози національній безпеці супроводжується значним розширенням дискреційних повноважень органів виконавчої влади. За таких умов судовий контроль має відігравати ключову роль у запобіганні надмірному обмеженню прав людини та забезпеченні пропорційності державних рішень. Водночас відсутність чітко сформованої концепції судового контролю у вітчизняній юридичній науці ускладнює розроблення ефективної практики його застосування.

Отже, існує потреба в науковому аналізі сутності судового контролю, його функціонального призначення, принципів, форм і меж реалізації, а також у формуванні сучасної концепції, яка б забезпечувала реальний механізм гарантування прав і свобод людини в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковому дискурсі проблематика судового контролю як ключової гарантії прав і свобод людини розглядається крізь призму його концептуального визначення, функціонального призначення та практичної реалізації в умовах трансформації правової системи України. Значний внесок у розвиток цього напрямку зробили вітчизняні дослідники, які аналізують судовий контроль у кримінальному, адміністративному та конституційному провадженні, приділяючи увагу питанням доступності правосуддя, ефективності судового захисту та дотримання стандартів пропорційності. Так, у працях Н. А. Лугіної, висвітлюються проблеми забезпечення прав людини в умовах воєнного стану, зокрема механізми судового контролю за виконанням судових рішень і дотриманням гарантій військовослужбовців. Водночас наукові здобутки інших авторів, зокрема О. Бандурки, М. Козюбри, О. Скрипнюка, В. Тація, Р. Мельника, О. Костенка, демонструють різні підходи до розуміння змісту й меж судового контролю, підкреслюючи потребу в його концептуальному переосмисленні в контексті європейських стандартів верховенства права.

Аналіз сучасних публікацій показує, що, попри значну увагу до інституту судового контролю, відсутнє його цілісне теоретичне бачення, узгоджене із сучасними викликами правозастосовної практики. Дослідники наголошують на складнощях у забезпеченні реальної дієвості судового контролю, зокрема через неоднорідність судової практики, проблеми інституційної спроможності судів і додаткові виклики, пов'язані з воєнним станом. У цьому контексті актуалізується потреба в подальшому теоретичному та прикладному дослідженні концептуальних засад судового контролю як системного інструменту гарантування прав і свобод людини в Україні.

Метою статті є комплексне теоретико-правове обґрунтування концептуальних засад судового контролю як ключового елементу механізму гарантування прав і свобод людини в Україні. Реалізація зазначеної мети спрямована на забезпечення ефективного функціонування інституту судового контролю як фундаментальної гарантії захисту прав і свобод людини в українській правовій системі.

Виклад основного матеріалу. Судовий контроль у системі гарантій прав і свобод людини посідає центральне місце в механізмі забезпечення верховенства права, оскільки саме суд як незалежний арбітр здатний ефективно обмежувати публічну владу та запобігати порушенню конституційних прав особи. У науковій літературі зазначається, що судовий контроль є інструментом, який забезпечує відповідальність держави перед громадянином і створює умови для реальної дії принципу пропорційності [1, с. 149]. Потреба у формуванні цілісної концептуальної моделі судового контролю обумовлена сучасними викликами, пов'язаними як з реформою правосуддя, так і з попитом у забезпеченні прав людини в умовах воєнного стану.

Судовий контроль доцільно розглядати в трьох взаємопов'язаних вимірах: конституційно-правовому, функціональному та процесуальному. У конституційно-правовому аспекті він постає як інституційний прояв верховенства права та ключовий елемент системи стримувань і противаг. У функціональному аспекті судовий контроль виконує завдання обмеження дискреції органів

державної влади, а в процесуальному – забезпечує дотримання встановлених законом процедур під час ухвалення рішень, що можуть впливати на права людини. Як зазначає О. Скрипнюк, саме адміністративне судочинство створює дієвий механізм контролю над публічною владою, оскільки спрямоване на захист особи від її можливих зловживань [2, с. 90].

У сфері кримінального процесу судовий контроль має особливе значення, оскільки пов'язаний з обмеженням найчутливіших прав людини: свободи, таємниці приватного життя, недоторканності житла. Як наголошує В. Гуророва, інститут слідчого судді є не лише механізмом перевірки законності дій органів досудового розслідування, а й гарантією уникнення кримінального процесуального свавілля [3, с. 118]. Втручання держави в особисту сферу громадянина в умовах кримінального провадження повинно підлягати ретельній судовій перевірці та відповідати стандартам ЄСПЛ щодо «необхідності в демократичному суспільстві».

Особливої уваги заслуговує судовий контроль у сфері примусового виконання рішень, оскільки саме він забезпечує реальність судового захисту та гарантує дотримання прав учасників процесу. У сучасних умовах, як зазначає Н. Лугіна, ефективний контроль за діяльністю державних і приватних виконавців є відповідною передумовою для забезпечення справедливості судового процесу, адже невиконане або неправомірно виконане судові рішення фактично нівелює саму сутність права на справедливий суд [4, с. 399]. Дослідниця акцентує на тому, що важливим напрямом удосконалення є не лише покращення процедур оскарження дій виконавців, а й розширення функціональних можливостей судового контролю щодо забезпечення балансу прав стягувачів і боржників. Зокрема, пропонується запровадження більш чітких критеріїв оцінювання законності дій виконавців, активне використання електронних механізмів контролю та систем фіксації процедурних дій, що дає змогу зменшити ризик зловживань і підвищити оперативність реагування суду на порушення. Н. Лугіна підкреслює, що лише комплексний підхід, що поєднує нормативне регулювання, організаційні заходи та технологічні рішення, здатен забезпечити ефективний захист прав учасників судового процесу, зміцнити довіру до судової системи та забезпечити реальне виконання судових рішень [4].

В умовах воєнного стану роль судового контролю істотно зростає, оскільки саме суди стають ключовим механізмом захисту прав і свобод громадян у надзвичайних умовах. Як слушно відмічає О. Бандурка, надзвичайні правові режими об'єктивно розширюють межі повноважень органів публічної влади, що підвищує ризик порушень прав людини, а тому саме суди повинні гарантувати пропорційність і обґрунтованість кожного втручання держави [5, с. 26]. У таких умовах судовий контроль набуває не лише формального, а й реального значення, оскільки від нього залежить баланс між забезпеченням національної безпеки та дотриманням конституційних прав. Особливого значення набуває контроль за законністю обмеження конституційних прав і свобод, здійсненням затримання, введенням режимних обмежень, а також проведенням слідчих і розшукових, зокрема негласних слідчих (розшукових) дій. Водночас суд має не лише оцінювати законність дій органів влади, а й забезпечувати своєчасне реагування на можливі порушення, надавати ефективні механізми оскарження та запроваджувати контрольні заходи, що мінімізують негативний вплив надзвичайного стану на права людини. Такий підхід сприяє зміцненню довіри до судової системи та гарантує, що навіть у складних умовах воєнного часу права громадян залишаються захищеними, а державні органи діють у межах правового поля з дотриманням принципів пропорційності та обґрунтованості.

Водночас практика засвідчує, що, попри значний нормативний арсенал, механізми судового контролю в Україні функціонують нерівномірно. Причинами цього є надмірне навантаження судів, різниця в судових підходах, недостатня цифровізація процесів і фрагментарність законодавчого регулювання. На думку Р. Мельника, вагомою умовою вдосконалення судового контролю є міжгалузєва уніфікація його нормативної моделі, що дасть змогу уникнути колізій і забезпечити стабільність судової практики [6, с. 15].

Перспективним напрямом розвитку інституту судового контролю є його цифровізація, яка відкриває нові можливості для підвищення ефективності та оперативності судового процесу. Упровадження електронного судочинства, автоматизованих систем розподілу справ, онлайн-

фіксації процесуальних дій та електронного обміну документами дає нагоду значно скоротити час розгляду справ, зменшити навантаження на суддів і підвищити рівень прозорості судових процедур. Крім того, цифровізація забезпечує формування єдиної бази даних судових рішень, що сприяє уніфікації практики та полегшує доступ громадян і правників до відповідної інформації. Важливою складовою цього процесу є імплементація європейських стандартів цифрової безпеки та захисту персональних даних, що гарантує конфіденційність інформації та недопущення несанкціонованого втручання в судові процеси. Додатково використання технологій штучного інтелекту в судовій системі, як-от автоматизовані алгоритми аналізу документів, прогнозування ризиків і підтримка прийняття рішень, може значно підвищити точність і швидкість роботи судових органів, водночас не замінюючи роль судді, а слугуючи інструментом допоміжного характеру [7, с. 15]. Отже, цифровізація судового контролю не лише оптимізує судовий процес, а й створює додаткові гарантії захисту прав і свобод людини, роблячи судову систему більш доступною, передбачуваною та ефективною.

Отже, концептуальні засади судового контролю повинні об'єднувати: чітке нормативне визначення змісту та меж контрольних повноважень; конституційну інтеграцію в систему поділу влади; міжгалузеву уніфікацію підходів до реалізації судового контролю; гарантійний характер щодо прав і свобод особи; адаптованість до сучасних викликів, зокрема цифровізації та правового режиму воєнного стану.

Формування цілісної концепції судового контролю створює передумови для підвищення ефективності судового захисту та зміцнення верховенства права в Україні.

Висновки. Проведений аналіз концептуальних засад судового контролю як механізму гарантування прав і свобод людини в Україні дає змогу зробити ряд узагальнень. По-перше, судовий контроль є фундаментальним елементом системи стримувань і противаг, забезпечуючи баланс між державними інтересами та правами особи. Його ефективність залежить від чіткого нормативного визначення, інтеграції в систему поділу влади та узгодженості практики застосування в різних галузях права.

По-друге, дослідження засвідчує, що судовий контроль охоплює як кримінальне й адміністративне провадження, так і примусове виконання рішень, що робить його універсальним інструментом гарантування прав людини. Підкреслюється важливість забезпечення процедурних гарантій під час реалізації контрольних повноважень суду, особливо в умовах воєнного стану та надзвичайних правових режимів.

По-третє, сучасні виклики, зокрема неоднорідність судової практики, перевантаженість судів, фрагментарність законодавчого регулювання та низький рівень цифровізації, створюють ризики неефективності судового контролю. Вирішення цих проблем вимагає комплексного підходу: уніфікації законодавства, підвищення професійної підготовки суддів та активної інтеграції цифрових технологій у процеси судочинства.

По-четверте, цифровізація судового контролю, включно з електронним судочинством, автоматизованими системами розподілу проваджень і використанням технологій штучного інтелекту, відкриває нові перспективи для підвищення ефективності, прозорості та передбачуваності судових процедур, водночас зберігаючи гарантії захисту персональних даних і незалежності суду.

Отже, концептуальні засади судового контролю формують основу для ефективного захисту прав і свобод людини в Україні. Подальший розвиток інституту судового контролю потребує комплексного поєднання нормативного врегулювання, організаційних рішень, цифрових технологій і практичної реалізації засад верховенства права, що дасть змогу забезпечити стабільність, передбачуваність і доступність правосуддя для кожного громадянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Козюбра М. Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Право України*. 2017. № 11. С. 142–164.

2. Скрипнюк О. В. Публічна влада і права людини: проблеми співвідношення. *Право України*. 2019. № 2. С. 85–98.
3. Гуторова В. О. Інститут слідчого судді: проблеми теорії і практики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 6. С. 116–120.
4. Лугіна Н. А., Покорська Я. І. Проблеми примусового виконання судових рішень під час дії воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2024. Випуск 85, частина 2. С. 396–401.
5. Бандурка О. М. Державна політика у сфері захисту прав і свобод людини в умовах воєнного стану. *Захист та дотримання прав громадян органами Національної поліції України в умовах воєнного стану* : тези доп. учасників наук.-практ. конф., м. Вінниця, 7 груд. 2022 р. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця : ХНУВС, 2022. С. 14–16.
6. Мельник Р. С. Судовий контроль у системі захисту прав особи: міжгалузевий аспект. *Юридична Україна*. 2021. № 7. С. 63–69.
7. Стандарти цифровізації правосуддя: аналітичний звіт / Міністерство юстиції України. Київ, 2021. URL : <https://minjust.gov.ua/>

REFERENCES

1. Koziubra, M. I. (2017). Pryntsyry prava: metodolohichni pidkhody do rozuminnia pryrody ta klasyfikatsii v umovakh suchasnykh hlobalizatsiinykh transformatsii [Principles of Law: Methodological Approaches to Understanding Nature and Classification in the Context of Modern Globalization Transformations]. *Pravo Ukrainy*, (11), 142–164 [in Ukrainian].
2. Skrypniuk, O. V. (2019). Publichna vlada i prava liudyny: problemy spivvidnoshennia [Public authority and human rights: problems of correlation]. *Pravo Ukrainy*, (2), 85–98 [in Ukrainian].
3. Hutorova, V. O. (2020). Instytut slidchoho suddi: problemy teorii i praktyky [The Institute of Investigating Judge: Problems of Theory and Practice]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, (6), 116–120 [in Ukrainian].
4. Luhina, N. A., & Pokorska, Ya. I. (2024). Problemy prymusovoho vykonannia sudovykh rishen pid chas dii voiennoho stanu [Problems of enforcement of court decisions during martial law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya PRAVO*, 85(2), 396–401 [in Ukrainian].
5. Bandurka, O. M. (2022). Derzhavna polityka u sferi zakhystu prav i svobod liudyny v umovakh voiennoho stanu [State policy in the field of protection of human rights and freedoms under martial law]. *Zakhyst ta dotrymanna prav hromadian orhanamy Natsionalnoi politsii Ukrainy v umovakh voiennoho stanu* : tezy dop. uchasnykiv nauk.-prakt. konf., m. Vinnytsia, 7 hrud. 2022 r. Vinnytsia : KhNUVS S. 14–16 [in Ukrainian].
6. Melnyk, R. S. (2021). Sudovi kontrol u systemi zakhystu prav osoby: mizhhaluzevyi aspekt [Judicial control in the system of protection of individual rights: an interdisciplinary aspect]. *Yurydychna Ukraina*, (7), 63–69 [in Ukrainian].
7. Standarty tsyfrovizatsii pravosudiv: analitichnyi zvit [Standards for the digitalization of justice: analytical report] / Ministerstvo yustytysii Ukrainy. Kyiv, 2021. URL : <https://minjust.gov.ua/> [in Ukrainian].

O. A. Tymoshenko, A. M. Sotska. CONCEPTUAL PRINCIPLES OF JUDICIAL CONTROL AS A GUARANTEE OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN UKRAINE

The article examines the conceptual principles of judicial control as a key instrument for guaranteeing human rights and freedoms in Ukraine. The regulatory framework, institutional mechanisms and functional aspects of judicial control in various branches of law, including criminal, administrative and civil proceedings, are analyzed. Particular attention is paid to the role of judicial control in conditions of emergency legal regimes and martial law, as well as the prospects for the digitalization of judicial procedures, the introduction of electronic justice and artificial intelligence technologies to increase the efficiency and transparency of the process. The problems of uneven

practice of applying the supervisory powers of courts are considered and ways of their improvement are proposed. The importance of inter-sectoral unification of approaches, digitalization and compliance with EU standards in ensuring reliable and predictable protection of individual rights and freedoms is highlighted.

Keywords: *judicial control, human rights and freedoms, guarantees of rights, digitalization of justice, electronic justice, martial law, inter-sectoral unification, rule of law.*